

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Г. С. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ЗЕЛЕНОВ Євген Анатолійович

**ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ З
МИСТЕЦТВА**

13.00.01 — Теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків — 1992

Робота виконана в Луганському державному педагогічно-му інституті ім. Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Шевченко Г. П.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Ничкало Н. Г.;
кандидат педагогічних наук,
професор **Євтух М. Б.**

Провідна установа: Криворізький державний педагогіч-ний інститут

Захист дисертації відбудеться «1» грудня 1992 р.
о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К. 113.24.02 у Харківському державному педагогічному ін-
ституті ім. Г. С. Сковороди (310168, м. Харків, вул. Блюхе-
ра, 2).

З дисертацією, можна ознайомитись в бібліотеці Харків-ського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковоро-ди.

Автореферат розісланий «30» жовтня 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

ЗОЛОТУХІНА С. Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ дослідження. Наше сьогодніня особливо загострило проблему взаємодії політики й педагогіки. Мова йдеться про деідеологізацію, деполітизацію виховання та освіти. Деідеологізація пов'язана з намаганням вивести школу з-під безпосереднього впливу певних політичних сил, які намагаються монополізувати й визначати спрямованість виховання. Ми виходимо з неприпустимості абсолютизації будь-якої ідеології, і в той же час заперечувати ідеологію як вигідну позицію життя суспільства неможливо. Деполітизація школи, за висновком прибічника "неполітичної" педагогіки П.Ф.Каптерєва, ледве чи можлива, адже політику й педагогіку пов'язує "суспільність людської природи", а політика, власне, є "одним із проявів суспільності". Школа не повинна бути ареною політичної боротьби. Основне її завдання - реалізація політики держави на своєму рівні.

Логіка історичного та сучасного розвитку незалежної України невинно просуває її до громадянського, політично активного суспільства. Відчуження особистості від цілого пласту реального суспільного життя, її повнокровний розвиток поза політичною дійсністю неможливі. Тому особливого значення набуває проблема формування у школярів політичної культури як невід'ємної складової частини їх духовності, основи їх громадянськості.

Слід зазначити, що особливо пильної уваги в плані формування політичної культури потребує старший шкільний вік. Важкий шлях нашого народу до правової демократичної держави, визнання загальнолюдських цінностей, відродження національної культури ускладнюється віковими особливостями внаків і дівчат. Це виявляється в запереченні молоддю всіх ідеалів, у негативному ставленні до історичного досвіду, у звинуваченні старшого покоління в зниженні рівня життя, наростанні економічної і духовної кризи суспільства. Політичне безкультур'я учнівської молоді становить певну загрозу політичній стабільності, процесам гуманізації злагоди й миру в суспільстві. Як свідчать західні політичні психологи /Дж. Адельсон, Г.Алмонд, С.Барба/, саме у

цьому віці відбувається формування автономної системи етико-політичних принципів, які визначають уся подальшу політичну поведінку людини.

Проблема формування політичної культури була поставлена в радянській педагогіці й вирішувалась на рівні ідейно-політичного виховання школярів. Теоретичні, філософські проблеми формування політичної культури розроблялися в працях Ф.М.Бурлацького, В.П.Васильєва, А.А.Галкіна, С.А.Єршова, М.Т.Іовчука, М.М.Кейзерова, Є.Г.Комарова, Ю.П.Ожегова, В.А.Рєбкало, Р.Г.Саврук, В.А.Шагсєєва, А.І.Яковлєва та інших. Проте методологічні засади цих досліджень носили класовий, тенденційно односторонній партійний характер. Цілком природно, що педагогічні дослідження теж мали яскраво виражену ідеологічну спрямованість / О.К.Волков, С.О.Дем'янчук, Г.М.Івашенко, Е.І.Моноссон, О.Л.Розенберг, Л.Ф.Спірін та інші /, що безпосередньо відбивалося на практиці школи. Ті праці, що торкались саме проблеми формування політичної культури молоді / Г.А.Амєєв, А.А.Копанєва, М.М.Блінов, Є.Г.Комаров та інші /, мали таку ж саму вагу.

Теоретичний аналіз проблеми формування політичної культури учнівської молоді дозволив виявити протиріччя між потребами громадянського виховання молодих людей, їх політичною орієнтацією, вихованням поваги до чужої позиції та ідей, сприйняттям і розумінням інакомислення, вмінням спокійно й розмірковано оцінювати діяльність усіх політичних сил та застарілою практикою формування політичного мислення і поведінки підростаючих поколінь.

Наявність цього протиріччя значно актуалізує наукову розробку проблеми формування політичної культури школярів. Принциповим для нас тут є культурологічний підхід, який дозволяє вийти за межі класових, вузькогрупових інтересів та потреб, а в центрі уваги поставити особистість, її духовний світ, загальнолюдські цінності й національну культуру.

Одним із найважливіших засобів виховання політичної культури старшокласників ми вважаємо мистецтво. У мистецтві суспільні ідеали зливаються з естетичними, являють собою єдність, що вхо-

дять у діяльнісну структуру особистості. Мистецтво допомагає утверджувати загальнолюдські цінності не тільки логічним шляхом, але й чуттєво-емоційним.

Між мистецтвом та політикою існують різноманітні, складні зв'язки. Мистецтво впливає на боротьбу різних політичних сил, утягується в сферу політики. Цей процес має опосередкований характер і виявляється в тих ідеях, які митець бере в суспільстві та втілює в своїх творах. Мистецтво може подолати наявне політичне мислення, вийти за межі політичних пристрастей, відбити глибинні людські цінності.

Слід зазначити, що окремі аспекти використання мистецтва в ідейно-політичному вихованні молоді знайшли відображення в працях Є.Р.Володіна, І.Г.Гончарова, Є.В.Квятковського, Г.В.Мухаметзянової, І.І.Юрас та інших дослідників. Але проблема формування політичної культури на загальнолюдських засадах засобами мистецтва досі досліджена не була.

Цим і зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження "Формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва".

ОБ'ЄКТОМ дослідження є процес формування політичної культури старшокласників.

ПРЕДМЕТ дослідження – особливості та механізм формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

МЕТА дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та дослідно-експериментальній перевірці шляхів формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

ГІПОТЕЗОЮ дослідження було висунуто положення про те, що ефекти формування у старшокласників політичної культури забезпечуються при умові цілеспрямованого використання в поза-класній роботі комплексу мистецтв, який через емоційно-естетичне переживання сприяє опануванню школярами політичними знаннями і виробі стратегії соціокультурної, політичної поведінки на засадах загальнолюдських цінностей.

Для досягнення поставленої мети та перевірки висунутої гіпотези в дослідженні поставлені такі ЗАВДАННЯ :

1. Проаналізувати сучасні підходи до вирішення проблеми формування політичної культури старшокласників, визначити сутність та зміст політичної культури старшокласників.

2. Розробити та обґрунтувати теоретичну модель формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

3. Розробити та експериментально перевірити ефективність програми формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

У процесі дослідження використовувався комплекс МЕТОДІВ : теоретичний аналіз філософської, соціологічної, політологічної та педагогічної літератури з проблем ідейно-політичного виховання школярів ; вивчення та узагальнення досвіду формування політичної культури старшокласників у школах м.Луганська та Луганської області ; ретроспективний аналіз власного досвіду роботи в школі ; педагогічний експеримент / констатувачий та формуючий/ у природних умовах роботи учбового закладу ; бесіди, анкетування, опитування, спостереження ; розробка методичних рекомендацій для класних керівників, учителів, керівників шкіл.

НАУКОВА НОВИЗНА ТА ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягає у визначенні сутності політичної культури особистості, яка базується на загальнолюдських цінностях, розробці теоретичної моделі формування політичної культури засобами мистецтва, а також перевірки методики формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва, в застосуванні культурологічного підходу до проблем громадянського виховання, у створенні теоретичної моделі формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ роботи полягає в розробці спеціальної програми формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва, яка може широко використовуватися в різних учбових закладах.

ДОСТОВІРНІСТЬ результатів дослідження та основних висновків дисертаційної роботи забезпечується урахуванням стану розробки проблеми формування політичної культури, застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету та завданням, кількісним та якісним аналізом обсягу теоретичного та емпіричного матеріалу, результатами експериментальної роботи, проведеної в школах.

АПРОБАЦІЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ результатів дослідження в практику роботи середніх учбових закладів здійснювались шляхом публікації статей, виступів із повідомленнями на науково-практичних конференціях Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка, перед учителями та керівниками шкіл, завідувачими ІВВ держави. Розроблені програма факультативу "Основи політичної культури", методика формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва, які були апробовані в ході формувального експерименту, проведеного у школах Луганська та Луганської області, а також в обласній гімназії-інтернаті.

ПОЛОЖЕННЯ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ :

- тенденції суспільного розвитку нашої країни вимагають спрямування процесу політичної соціалізації на ґрунт визнання загальнолюдських цінностей ;

- мистецтво як художньо-образна форма відображення дійсності, що впливає на емоційну сферу особистості, виступає одним із головних засобів формування політичної культури старшокласників ;

- формування політичної культури учнів засобами мистецтва прискорюється, якщо спиратися на інтегративний вплив на емоційну сферу особистості комплексу мистецтв ;

- процес формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва здійснюється більш ефективно, якщо він підкріплений системою творчих завдань та соціально значущою політичною діяльністю школярів .

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ РОБОТИ .

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури і додатку.

" вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт предмет, мета дослідження, його гіпотеза та завдання ; показані база та методи дослідницької роботи, її наукова новизна та практична значущість, основні положення, що виносяться на захист.

У першій главі "Теоретичні основи формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва" дається аналіз філософської, політологічної, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури з проблем політичної культури ; обґрунтовані можливість та необхідність формування політичної культури, в основі якої лежать загальнолюдські цінності ; розкривається сутність та зміст політичної культури, специфіка її формування засобами мистецтва.

Культура особистості - це інтегративна системотворча якість, яка формується всім ладом життєдіяльності людини, одночасно впливаючи на її розвиток. Духовна культура виступає як показник творчої основи в діяльності особистості, охоплюючи сферу духовного життя людини / мораль, мистецтво, філософію, релігію, політику та ін./. Політична культура є "ядром" усієї духовної культури особистості, пронизуючи всі її складові частини. Без оволодіння нормами та цінностями політичної культури людина не може вважатися в повній мірі культурною, бути громадянином своєї держави.

Громадянське виховання / складовою частиною якого є формування політичної культури/ - це формування здібності переконано та відповідально усвідомлювати свої права та обов'язки і, керуючись цим, діяти на користь суспільства. Політична діяльність людей - це свідома, цілеспрямована діяльність для формування інститутів влади та їх контролю. Політична культура особливими /"культурними"/ засобам сприяє засвоєнню та застосуванню на практиці норм, цінностей, традицій суспільства.

Аналіз проблеми політичної культури в історичному контексті показав, що видатні мислителі стародавнього світу / Аристотель, Платон/, Середньовіччя та епохи Відродження / Т.Мор, Т.Кампанелла, Н.Макиавеллі/ намагались вирішити питання найбільш стійких зразків політичної орієнтації мас, їх ставлення до політичних

режимів тощо, інакше кажучи, те, що зараз у світовій політології розглядається як проблема "політичної культури" / С. Ліпсет, Р. Мерельман, С. Верба /. Політологічні ідеї мислителів минулого були пов'язані із суспільним ідеалом, у якому відомились уявлення про прогресивний, демократичний устрій життя, про взаємовідношення особистості та суспільства, про істину, добро та красу. Вони вважали, що політика не має бути аморальною, нелюдською, огидною. В політичній діяльності треба виходити із загальнолюдських інтересів, зважаючи на специфічні особливості й уявлення кожного народу. Політика задає мету, програму, весь соціальний алгоритм розвитку суспільства. Подалший розвиток політичної культури показує, що тенденція її демократичного, прогресивного напрямку домінує, незважаючи на несприятливі історичні умови. Тому вивчення феномену політичної культури набуває важливого значення саме в наш час.

При загальній платформі в радянських авторів не було єдності щодо трактування політичної культури. Нам здається, що політична культура повинна бути наповнена загальнолюдським змістом, який зумовлює загальнолюдський напрям політичної діяльності людини. Важливо, що політична культура є водночас і результатом діяльності особистості в соціально-політичній сфері. Ми визначаємо політичну культуру як гармонійне поєднання загальнолюдських цінностей, норм і традицій політичної діяльності, що висвітлюється у відносинах людини / національних, соціальних, економічних, політичних, родових тощо / з навколишнім соціально-політичним середовищем, з іншими людьми. Політична культура – це також і рівень цивілізованості індивіда, що засвоїв норми моральної поведінки людини в суспільстві, рівень який дозволяє регулювати та будувати відносини людини з суспільством. Метод структурно-функціонального аналізу дав нам реальну можливість визначити місце та роль політичної культури у системі загальної культури особистості. Виходячи з того, що політична культура є системоутворючим елементом, ми розкрили її зміст.

Структура змісту політичної культури являє собою триелементну систему, в якій кожний наступний елемент убирає в себе

попередній та базується на його основі.

Перший елемент - спеціальні політичні знання / знання політичної термінології, основних тенденцій історичного розвитку, інформованість про поточну зовнішню та внутрішню політику/.

Другий елемент - якості політичного мислення / терпимість до іншої думки, прийняття цінностей демократичного суспільства, критичне ставлення до досвіду старшого покоління /.

Третій елемент - політична поведінка / вміння йти на компроміс із політичними противниками, вміння вести полеміку, активна участь у політичній діяльності на різних рівнях /.

Одним із важливих факторів формування політичної культури особистості є мистецтво. Це набагато складніше явище, ніж тільки виробничо-пізнавальна діяльність. Це ще й діяльність, спрямована на досягнення певних суспільних та політичних цілей, діяльність, що відстоєє одні політичні цінності та відкидає інші.

Мистецтво може викликати стан духовного піднесення, за допомогою якого ефективніше засвоюються політичні ідеї, знання, норми, цінності. Воно має унікальні можливості впливу на особистість та формування у неї необхідних для суспільства якостей. У цьому виявляється ціннісно-орієнтаційний бік мистецтва. Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, у них начебто реємується життєвий досвід людини.

Якщо скористатися теорією диспозиційної структури особистості В.А Ядова для визначення рівнів ціннісного орієнтування в мистецтві, то це буде сприяти розумінню шляхів реалізації потенціалу мистецтва у формуванні політичної культури старшокласників.

Перший рівень /емоційно-впливавший/ ніби запрограмований естетичною природою мистецтва. Він насамперед впливає на емоційну сферу особистості. Певні види мистецтва оперативно вирішують завдання зняття психологічної напруги, яка так властива юнацькому вікові. Вони відіграють певну роль у формуванні політичної культури, тим більше, що у юнацькому середовищі поширена орієнтація на розважальні жанри мистецтва.

Емоційно-впливавший рівень дії мистецтва на людину є фунда-

ментом наступного рівня – формуючого. Він зумовлений активністю сприймавчої особистості. Все, що вносить нові грані у відносини людини і суспільства, людини і світу та якісно відображається на її діях, ми можемо визначити як формуючий вплив мистецтва. Навіть якщо людина активно відкидає Ідеї твору, вона все одно дає оцінку власним установам.

Третій рівень впливу мистецтва – виховний. Характер його зумовлений складними за своєю структурою соціальними факторами.

Глибина впливу твору мистецтва на особистість задається самим твором, його змістом і формою. Можна виділити два рівні цього впливу: конкретний, на якому проблеми твору не виходять за межі певної ситуації та мають окреслений часовий вимір; рівень вічних цінностей, на якому головним змістом художнього твору стає сама людина у всій суперечності та глибині свого характеру.

Формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва може йти як на конкретному рівні, так і на рівні вічних цінностей. Конкретний рівень ціннісного орієнтування – це той рівень формування схильності до дії, який згідно з диспозиційною теорією відповідає рівню створення соціальної настанови. Рівень же вічних загальнолюдських цінностей – це рівень, який зачіпає вищі елементи структури особистості. У виховному процесі перевагу, на наш погляд, треба віддавати творам рівня вічних загальнолюдських цінностей. Однак зовсім відкидати твори конкретного рівня не треба. Вони сприяють створенню мотивації свідомої цікавості до політичної діяльності та політики. Підкріплена впливом творів рівня вічних цінностей, ця зацікавленість перетворюється у стійкі якості політичного мислення особистості.

Для формування якостей політичної культури особистості засобами мистецтва найбільш доцільна інтегративна взаємодія основних видів мистецтва. Ми виходимо з того, що основні види мистецтва / література, живопис, музика / вивчаються як навчальні предмети в загальноосвітній школі. Таким чином, у старшокласників вже є певна база естетичних знань. Дослідження виявили, що вступаючи у взаємодію, різні види мистецтва наповнюються новим

художнім змістом, здобуваючи якісно нові властивості і, таким чином, принципово по-інашому впливають на особистість порівняно з впливом окремого виду мистецтва.

Одним з головних завдань першого етапу експерименту було виявлення рівня розвитку політичної культури старшокласників. Ми прийшли до висновку, що для формування політичної культури найбільш важливим є розвиток таких якостей, як терпимість до висловлення іншої думки, прийняття цінностей демократичного суспільства, критичне ставлення до досвіду старшого покоління, вміння йти на компроміс, вести полеміку. Цей процес тривалий, і завдання школи – дати напрямок цьому процесові, зорієнтувати старшокласників на цілеспрямоване формування цих якостей.

Аналіз отриманих даних проводився методом зіставлення рівня задоволення сформованість якостей політичної культури старшокласників з експертними оцінками. Як експерти виступили директори шкіл Луганської та Донецької області, класні керівники, вчителі й методисти.

Рівень сформованості якостей політичної культури старшокласників, згідно з даними констатуючого експерименту, визначається як "низький".

Узагальнення результатів констатуючого дослідження дозволило зробити висновок про те, що у масовій практиці громадянського виховання поряд з цінним досвідом згаданої роботи є суттєві недоліки: наголос робиться на інформаційно-освітньому боці процесу; слабо використовуються можливості позаурочної роботи; недооцінюється значення загальнонавчальських цілей.

Аналіз літератури з проблем ідейно-політичного виховання, практики роботи загальноосвітніх шкіл, ретроспективний аналіз особистого досвіду дозволили зробити такі висновки:

- і в теорії, і в практиці розуміння цієї роботи не базу-

І. Шевченко Г.П. Взаємодія мистецтв у естетичному вихованні та розвитку підлітків: Дис. ... док.пед.наук.- Ворошиловград, 1986.

валось на понятті "культура", тому завдання формування політичної культури учнів майже ніколи не ставилось ;

- концепція ідейно-політичного виховання виходила з пріоритету класових цінностей над загальнолюдськими. Назріла необхідність зміни орієнтацій з вузьокласової нетерпимості на визначення пріоритету загальнолюдських інтересів ;

- концепція була побудована на нав'язуванні ідеалу "зверху", позбавляючи вчителів та учнів можливості вибору між різними моделями політичного мислення та поведінки ;

- концепція побудована на формалізованому ідеалі, що був утілений у різноманітних документах керівної партії. На нашу думку, ідеал політичної поведінки та політичної культури особистості повинен будуватись на базі загальнолюдських цінностей. Подібна конструкція ідеалу політичної культури найбільш адекватна тенденціям розвитку нашого суспільства.

Мавчи на меті перевірку нашого припущення того, що формування політичної культури, базованої на загальнолюдських цінностях, залежить від якості естетичних інтересів особистості, був проведений аналіз одержаних даних. Його результати наведені в таблиці I.

Таблиця I.

Відсоток вибору творів мистецтва, що несуть загальнолюдські цінності / від загальної кількості виборів/	Рівень сформованості політичної культури / шкала від -I до +I / -- експертна оцінка
7 - 12	від -0,005 до -0,034
14 - 16	від 0,01 до 0,09
17 - 19	від 0,13 до 0,25

Чим більший відсоток вибору творів мистецтва, що несуть загальнолюдські цінності, тим вищий рівень сформування політичної культури.

У другій главі "Шляхи формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва" характеризується розроблена нами та експериментально перевірена модель формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва. У ній розкриті

механізм формування політичної культури засобами мистецтва, принципи цього процесу, критерії відбору творів мистецтва, що сприяють формуванню політичної культури, педагогічні умови формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

Визначається, що тільки перейшовши у сферу емоцій, політичні знання, норми, цінності, традиції стають внутрішнім імпульсом думок та вчинків, змістом політичної діяльності людини.

У тому, що учні схвалюють або засуджують у політиці, що викликає їх радість чи сбурення, відбиваються їхні політичні позиції, ціннісні орієнтації, інтереси.

Емоції самі формуються в діяльності та з'являються її збуджувачами. Позитивні емоції активізують процес пізнання, сприйняття, осмислення. Організувавши почуття учнів, можна досягти засвоєння ними цінностей політичної культури. Роль організатора почуттів повинно відігравати мистецтво, бо воно має справу з емоційно-почуттєвою сферою особистості.

Суб'єктом формування політичної культури старшокласників виступає педагог. Організуючи процес формування політичної культури засобами мистецтва при відборі творів мистецтва та їх обговорення, він повинен намагатися максимально враховувати інтереси учнів / в тому числі і естетичні / та використовувати найменшу можливість задля зв'язку змісту творів мистецтва з навколишньою дійсністю, спираючись на життєвий / в тому числі й емоційний / досвід школярів.

Вікові особливості старшокласників сприяють сприйманню політичних ідей, норм політичної поведінки, традицій політичної діяльності саме через емоційно-почуттєву сферу. Разом із підвищенням рівня організації та саморегулювання організму підвищується й емоційне сприймання. Вплив творів мистецтва є тим катализатором, який викликає неординарну емоційну реакцію, полегшує та прискорює засвоєння загальнолюдських політичних ідей, норм, цінностей, закладених у ці твори мистецтва.

Естетичне переживання політичних цінностей завжди ставить

особистість у позицію морально-політичного вибору. Душевний стан, викликаний цим, може в подальшому вплинути на особливості політичної поведінки людини.

Формування політичної культури учнів – педагогічно керований процес. Він передбачає творчу позицію школярів, яка закріплюється, якщо в школі цілеспрямовано створюються ситуації, що спонукають до самостійності, соціально корисної діяльності, прояву громадянської позиції старшокласників. При цьому важливо, щоб цей досвід був забарвлений глибоко емоційними переживаннями.

У ході експерименту внаслідок вивчення передового педагогічного досвіду були сформульовані принципи формування політичної культури засобами мистецтва : принцип урахування пізнавально-евристичних функцій мистецтва, принцип урахування вікових особливостей і сприйняття мистецтва, принцип урахування єдності та взаємодії різних видів мистецтва у процесі виховання, принцип єдності формування політичної культури та естетичного переживання суспільних явищ.

Педагогічне керівництво формуванням політичної культури засобами мистецтва вимагає відбору творів мистецтва з погляду відповідності завданню, яке було поставлено.

Критеріями цього відбору, на нашу думку, є : високий художній рівень творів мистецтва ; звернення до проблем сучасності ; пронизаність твору образами романтичними, героїчними, емоційно піднесеними ; здатність до взаємодії з творами інших видів мистецтва.

Ефективне формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва залежить від дотримання ряду педагогічних умов. До загальних умов /для всього процесу виховання/ належать : урахування вікових особливостей ; забезпечення ситуації реалізації загальноналежних норм і цінностей політичної культури школярами на практиці.

До специфічних умов /саме для процесу виховання засобами мистецтва, належать : педагогічна майстерність та широка ерудиція вчителя з питань мистецтва і політики ; наявність у старшокласників певної бази естетичних знань ; матеріальне забезпечен-

ня виховного процесу.

У процесі дослідження була розроблена методика виміру системи якостей особистості, що характеризують досягнення різних рівнів політичної культури. Застосовувались також апробовані методи дослідження суміжних наук : метод зіставлення оцінок експертів та самооцінок учнів ; методи аналізу твору, метод відстороненого спостереження.

З метою проектування розвитку якостей політичної культури старшокласників засобами мистецтва був проведений аналіз програм та підручників з історії, географії, а також "Людина та суспільство". Цей аналіз дозволив дійти таких висновків :

- програми та підручники основ суспільних наук не зорієнтовані на цілеспрямоване формування політичної культури, можливості впливу комплексу мистецтв для формування політичної культури використовуються в незначній мірі ;

- навчальний матеріал дає несистематизовані спеціальні політичні знання ;

- зв'язок предметів суспільно-політичного циклу з предметами естетично-художнього циклу, в аспекті, що нас цікавить, є епізодичним та не приведеним у систему ;

- система цінностей, що формується матеріалом предметів суспільно-політичного циклу та способом його викладання, базується на пріоритеті класового над загальнолюдським, що потребує корегування та перегляду вихідної посилки ;

- виникла настійна потреба створення спеціального факультативного курсу з метою формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва.

У ході підготовчого етапу дослідження вирішувались такі завдання :

- вивчення передового педагогічного досвіду формування політичної культури учнів ;

- визначення обсягу відбору учнів з урахуванням умов, які забезпечують репрезентативність відібраного масиву для формуючого експерименту ;

- аналіз стану розвитку політичної культури старшокласників у експериментальних та контрольних класах ;

- розробка програм та методичних рекомендацій по проведенню факультативу "Основи політичної культури".

З метою вирішення першого завдання були використані матеріали обласного ІВВ та результати анкетного опитування студентів-першокурсників ДДПІ ім.Т.Г.Шевченка. На цій базі були визначені школи для експериментальної роботи : СШ № II м.Луганська, СШ № 9 м.Брянки та обласна гімназія-інтернат.

Обсяг репрезентативного відбору становив 470 старшокласників

У ході дослідження ми перевіряли припущення про те, що в процесі формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва /на факультативі "Основи політичної культури"/ в учнів повинен посилитись інтерес до політики як мотив до здобуття спеціальних політичних знань.

Ми також припустили, що робота по формуванню політичної культури засобами мистецтва стимулює учнів до набуття систематичних знань, які виходять за межі шкільної програми.

В організації експериментальної роботи ми виходили з таких основних теоретичних положень :

- проблеми формування особистості на переломному етапі існування суспільства розглядаються в сучасній філософській та педагогічній літературі з позицій загальнолюдського підходу. У зв'язку з цим формування політичної культури старшокласників нерозривно зв'язане з корінним перетворенням усієї системи громадянського виховання, орієнтацією її на загальнолюдські цінності ;

- питання формування особистості школяра пов'язані не тільки з соціально-економічними завданнями нашого суспільства, але й зі станом художньої культури, зростаючою диференціацією та інтеграцією видів і жанрів мистецтва, потребою в естетичному осмисленні нових явищ у суспільному та політичному житті ;

- комплекс взаємодіючих мистецтв являє собою систему гармонійного педагогічного впливу на учнів, спрямовану на формуван-

ня загальнолюдських цінностей політичної культури.

При розробці програми експерименту теоретичному осмисленню підлягали ідеї передового педагогічного досвіду Є.М.Ільїна /м.Санкт-Петербург/, О.І.Шевченка /с.Перелесне Донецької обл./, Ф.Б.Горєлика /м.Луганськ/, В.О.Пунського /м.Луганськ/, В.І.Івакіна /м.Луганськ/, О.Є.Яворського /м.Брянка Луганської обл./ та інших вчителів.

Експеримент проходив у природних умовах, не порушуючи ходу навчально-виховного процесу. Буть його полягала у формуванні в старшокласників спрямованості на осмислення, освоєння та присвоєння загальнолюдських цінностей політичної культури за допомогою інтегративного впливу комплексу мистецтв /література, живопис, музика/. Для цього був обраний шлях проведення факультативних занять. Тематичний план факультативу "Основи політичної культури" видозмінювався в кожному експериментальному класі в залежності від : а/ рівня сформованості політичної культури в цілому та окремих її складових, зокрема в учнів цього класу ; б/ спрямованості естетичних інтересів та запасу знань з мистецтва в учнів ; в/ ступеня політизації навколишнього соціального середовища .

З метою поглиблення та закріплення спрямованості старшокласників на сприйняття загальнолюдських цінностей політичної культури застосовувалась система вправ і творчих завдань, орієнтована на використання набутих знань та умінь у практичній діяльності. Вона включала в себе моделювання ситуацій, які потребують використання норм політичної культури, вирішення морально-політичних завдань, складання морально-політичних характеристик політичних діячів, аналіз їх поведінки в подібних обставинах , складання політичних характеристик літературних персонажів, моделювання політичних дій тощо.

Для формування стійкої спрямованості на прийняття та освоєння загальнолюдських цінностей політичної культури необхідна інтеграція спеціальних політичних знань, як тей політичної культури, що формується, та естетичних потреб старшокласників у соціально-значущій політико-естетичній діяльності. Оптималь-

ним шляхом для цього нам здається організація діяльності шкільного політичного театру. Експертна оцінка рівня політичної культури учасників таких творчих колективів свідчить, що він вищий, ніж середній рівень для старшокласників.

Розробляючи методіку дослідження, ми обґрунтували таку послідовність процесу : розвиток в учнів якостей політичного мислення, що базується на сприйнятті загальнолюдських цінностей /для цього використовуються можливості факультативу "Основи політичної культури"/, на базі формування цих якостей -- активізація суспільно-політичної діяльності старшокласників як необхідної умови закріплення та подальшого розвитку якостей політичної культури.

На розв'язання цього завдання /у залежності від умов і традицій шкіл, де проводилась експериментальна робота/ була спрямована діяльність дискусійних клубів, політичних театрів, прес-центрів.

На початку експерименту рівень сформованості політичної культури в старшокласників як в контрольних, так і в експериментальних класах був "низький", а з деяких показників -- "дуже низький". На кінець навчального року експертна оцінка якостей політичної культури учнів підвищилась до рівня "середній". Оцінки "високого" та "вищого" рівня отримано не було. Це, на нашу думку, пояснюється такими причинами :

- завантаженість старшокласників навчальною працею, що лишала їм мало часу для самовдосконалення в політичній культурі;
- загальна тенденція "втомлення від політики", що була відзначена багатьма політологами в кінці 1990 -- на початку 1990-х років ;
- протиріччя між загальними людськими нормами та цінностями політичної культури й нормами повсякденної політичної практики на місцях .

Порівняння результатів, одержаних в контрольних та експериментальних класах на початку та в кінці дослідження, свідчить про суттєву різницю між експертними оцінками рівня політичної культури учнів цих класів / таблиця 2 /.

АНБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

Таблиця 2

Рівні	Дуже низький		Низький		Середній		Високий		Видий	
	П	К	П	К	П	К	П	К	П	К
Х										
контр.	45,4	40,9	48,3	44,4	6,3	14,7	-	-	-	-
експерим.	44,4	20,	49,5	43,5	6,1	35,8	-	-	-	-
ХТ										
контр.	40,6	20,1	51,9	60,8	7,5	19,1	-	-	-	-
експерим.	41,5	12,6	50,9	49,2	7,6	38,2	-	-	-	-

П - початок навчального року, К - кінець навчального року.

Підтвердилось припущення про те, що в процесі формування політичної культури засобами мистецтва в учнів повинен посилитись інтерес до політики як мотив до здобуття спеціальних політичних знань. Матеріали дослідження свідчать також, що робота по формуванню спрямованості політичної культури на загальнолюдські цінності засобами мистецтва стимулює учнів до набуття естетичних знань, що виходять за межі шкільної програми. У школярів поширюється естетичний кругозір, поглиблюється здатність до самостійної естетичної оцінки творів мистецтва, до більш свідомого формування кола своїх естетичних інтересів, розвивається їх духовний світ, набуває нового ступеня формування духовної культури.

Факультатив "Основи політичної культури" займає, на думку експертів, друге місце серед факторів, які формують політичну культуру учнів, після особистого прикладу вчителя. На нашу думку, це свідчить про роль факультативу в процесі формування політичної культури старшокласників.

На основі наведених даних можна вважати встановленим, що формування політичної культури старшокласників буде успішним за умови його здійснення на основі спеціально розробленої програми, яка передбачає засвоєння школярами політичних знань,

розвиток особистісних якостей політичного мислення засобами мистецтва в їх взаємодії.

У закінченні дисертації викладені основні теоретичні висновки та практичні результати дослідження :

1. Нова соціально-економічна та ідеологічна ситуація потребує орієнтації виховного процесу на загальнолюдські цінності в усіх сферах діяльності людини, в тому числі і в політиці.

2. Концепція ідейно-політичного виховання вже не відповідає цілям та завданням суспільного виховання в змінених соціокультурних умовах, соціальному замовленню суспільства демократії, що розвивається в незалежній Україні.

3. Політична культура становить гармонійне поєднання загальнолюдських цінностей, норм та традицій політичної діяльності, що виявляється у відносинах людини з навколишнім соціально-політичним середовищем, з іншими людьми.

4. Одним з головних факторів формування політичної культури, що базується на загальнолюдських цінностях, є мистецтво

5. Політична культура старшокласників формується успішно, якщо цей процес здійснюється на основі спеціально розробленої програми, яка передбачає широке застосування засобів мистецтва в їх взаємодії.

6. Формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва відносно самостійна система, яка функціонує на основі єдності цілей, завдань, змісту, форм організації та методів діяльності. Вона відзначається динамічністю, високим ступенем гнучкості та оперативності.

7. Шляхами формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва є : включення в навчальний план загальноосвітньої школи спеціального факультативу "Основи політичної культури" ; організація політико-естетичної діяльності старшокласників у формі шкільного політичного театру.

Викладені висновки не претендують на остаточне рішення

цієї проблеми. Подальшого дослідження потребує такі аспекти, як забезпечення неперервності та послідовності формування політичної культури на всіх етапах перебування учнів в середньому навчальному закладі ; вдосконалення змісту та методики допомоги педагогам у рішенні цієї проблеми; поглиблена розробка показників та критеріїв сформованості політичної культури учнів різних вікових груп ; роль та значення суб'єктивного фактору /особистості вчителя/ в громадянському вихованні учнів.

Основний зміст дисертації викладено в таких працях :

1. Формування політичної культури старшокласників як педагогічна проблема // Матеріали науково-теоретичної конференції "Досвід та перші уроки демократизації життєдіяльності шкільної комсомольської організації", Москва-Ворошиловград, 1989.-С.110 - 112 /рос.мова/.

2. Виховання політичної культури старшокласників засобами мистецтва // Тези доповідей учасників міжреспубліканського семінару-наради 17-19 квітня 1990 р. "Взаємодія мистецтв у духовному розвитку школярів", Ворошиловград, 1990.-С.105 - 107 /рос. мова/.

3. Формування політичної культури старшокласників засобами мистецтва // Збірник робіт молодих вчених.- Липецьк, 1991.- С.89 /рос.мова/.

AB 26.106

AB 26.106